

GÓTOK, HUNOK ÉS ALÁNOK PANNONIÁBAN

Pannonia utolsó századának (376—476) története szerves része a Római Birodalom hanyatlási és felbomlási folyamatának s egyben szorosan összefügg a római kontinuitás problémájával is. Nem véletlen tehát, hogy ez a kérdés-komplexus régóta élénk érdeklődést kelt mind a hazai, mind pedig a külföldi tudományos kutatásban. A Római Birodalom hanyatlására és bukására s ezen belül a pannoniai romanizáció sorsára, továbbélésére vonatkozólag két koncepció áll egymással szemben. Az egyik már a IV. századot is a hanyatlás korának tekinti s Pannoniában már e század végén a romanizáció pusztulásával számol. A másik felfogás ezzel szemben a IV. századot még sok tekintetben a Római Birodalom virágkorának tekinti, s a romanizáció továbbélését Pannoniában szeretné kiterjeszteni minél későbbi időpontig, esetleg egészen a magyar honfoglalásig.¹ Természetesen mindkét nézetnek számos különböző változata és árnyalata van, s nem hiányoznak a közvetítő megoldásra irányuló törekvések sem. Az utóbbi időben bizonyos közeledés figyelhető meg a két koncepció között. Egyre inkább tért hódít ugyanis az a nézet, hogy a IV. század a maga egészében még nem tekinthető a hanyatlás korszakának, ugyanakkor viszont erősebbé válik az a meggyőződés is, hogy a pannoniai romanizációnak a honfoglalásig terjedő kontinuitásáról nem lehet szó.²

A magyar tudományos kutatásban teljes alaposággal és a rendelkezésre álló irodalmi, numizmatikai és archeológiai forrásanyag felhasználásával utóljára Alföldi András dolgozta fel e kérdést «Untergang der Römerherrschaft in Pannonien.» I—II. (Berlin—Leipzig 1924—1926) c. munkájában. A korábbi felfogással szemben Alföldi kimutatta, hogy a római pénzforgalom csak 395 táján szűnt meg Pannoniában, s azt igyekezett bizonyítani, hogy a Nyugatrómai Birodalom csak 406-ban engedte át Valériát, 433-ban pedig Pannonia I-t a hunoknak.

A később előkerült régészeti anyag arra mutatott azonban, hogy a hun uralom sem Pannoniában, sem a Nagy-Alföldön nem okozott éles törést. Így az elmúlt évtizedekben több ízben is rámutattam arra, hogy a római élet bizonyos elemei Pannonia területén a Hun Birodalom fennállása alatt és az Attila halálát követő zavaros időkben is megmaradhattak.³

¹ A Római Birodalom hanyatlásának és bukásának problémájára ld. *S. Mazzarino*: La fine del mondo antico. Milano 1962 és *J. Vogt*: The Decline of Rome. London 1967 a korábbi irodalommal.

² Vö. pl. *Radnóti A.*: Pannóniai városok élete a korai feudalizmusban. MTA II OK 5 (1954) 489—508; *Barkóczi L.*, *Sági K.*, *Szilágyi J.* hozzászólásaival, uo. 510—521, 523—527; *K. Sági*: Acta Ant. Hung. 9 (1961) 397—459; *Kiss A.*: A Janus Pannoniusz Múzeum Évkönyve 1965. 81—123; *Sági K.*—*Füzes F. M.*: Agrártörténeti Szemle 9 (1967) 79—97; *Kiss A.*: Arch. Ért. 95 (1968) 93—101; *K. Sági*: Acta Ant. Hung. 18 (1970) 147—196.

³ Ld. *Harmatta J.*: Bevezető tanulmány Fettich N.: A szeged—nagyzeleki sírúrnok fejedelmi sírlelet. Budapest 1953. AH XXXII. könyvéhez 6, 104, továbbá «Goten und Hunnen in Pannonien», előadás a DAW «Probleme der Spätantike» kongresszusán Berlinben 1965. nov. 30-án és «Les Huns et le changement et conflit à la frontière danubienne au IVe s. ap. J. C.», előadás a FIEC «Changement et conflit au IVe s. ap. J. C.» konferenciáján Bordeaux-ban 1970. szept. 8-án. A korábban a római-barbár együttélés jeleként értékelt csúshegyi római villa leleteit azonban *Nagy T.*: Buda régészeti emlékei. Budapest műemlékei. II. Budapest 1962. 64, 109 (20. jz.) meggyőző érvelése alapján törölnünk kell az idevágó régészeti megfigyelések sorából.

A pannóniai romanizáció sorsának ezt az optimista megítélését kísérte meg továbbfejleszteni Várady László nemrégben megjelent «Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376—476» (Budapest 1969) c. könyvében. Várady történeti koncepciójának lényege az, hogy szerinte a hunok egy része már a II. században Európában élt (a Ptolemaiosnál szereplő Κοῦνοι), s ez azután egy keleti gót és alán csoporttal együtt *foederati*-ként 379-ben Pannónia II területén, Servitium és Saldae között a Száva mentén települt le. Az említett három népcsoport e szálláshelyen maradt 399-ig, amikor a gótokat Pienumba, az alánokat pedig Valeriába telepítették át. A hun katonai településeket Pannónia II-ben csak 427-ben oszlatták fel a külső, a Római Birodalmon kívül élő hunok követelésére, akik 433-ban jogot nyertek arra, hogy szintén *foederati*-ként a korábbi hun katonai települések helyére Pannónia II-be betelepüljenek. Várady elgondolása szerint így a későrómai Pannónia történeti sorsát lényegében a 379-ben Pannónia II területére betelepített gót—alán—hun csoport határozta meg, amely távol tartotta a tartománytól a külső hunokat és a többi barbár népeket. Attila hunjai sohasem szállták meg Valeria és Pannónia I területét és Pannónia II-ben is csak *foederati*-ként kaptak bizonyos szállásterületeket. Egy a korábbi elképzelésekkel szemben Várady szerint a hun uralom egyáltalán nem érintette a pannóniai rómaiak életét, a városok tovább virágoztak, s lakosságuk is tovább gyarapodott a barbár *foederati* védelme alatt. Sőt ezen túlmenve Várady azt állítja, hogy a római közigazgatás Pannoniában 488-ig fennállott, s a megerősített római városok egészen a langobardok betelepüléséig, 546-ig a romanizáció támaszpontjai és centrumai maradtak.⁴

Ez a történeti koncepció kétségtelenül érdekes, Pannónia történeti kutatásának Alföldi által kezdeményezett aktuális irányvonalaiba illeszkedik bele, s így megvitásra érdemes. Éppen ezért Várady munkájának főleg mint alkalmas vitanyanyagnak a kiadását támogattam Hahn István és Barkóczy László pozitív szakvéleményei alapján, mert egy-egy merész elmélet körül kibontakozó vita sokszor lényegesen előbbre viheti egy kérdés megoldását. Úgy tapasztaltam azonban, hogy neveznek a könyv lektoraként való feltüntetése bizonyos zavart okoz mind a hazai, mind a külföldi kutatók körében, amennyiben egyeseknél azt a benyomást kelti, mintha egyetértének Várady történeti koncepciójával. Ezt bizonyos mértékben az is elősegíti, hogy korábbi munkáimban magam is a Római Birodalom hanyatlásának optimista történeti értékeléséhez csatlakoztam. Éppen ezért szükségesnek látszik, hogy saját álláspontomat Várady könyvének történeti koncepciójával szemben elhatároljam. Természetesen lehetetlen itt véleményemet minden Várady által tárgyalt vagy érintett kérdésben kifejtetni, ez egy monográfia megírását jelentené. Így csak arra szorítkozhatok, hogy a leglényegesebb történeti, módszertani és történetiszemléleti kérdésekben a vita igénye nélkül a Váradytól eltérő álláspontomat leszögezzem.

1. Alapvetően helytelennek tartom elsősorban V.-nak azt az eljárását, hogy Pannónia utolsó századának történetét csak az írásos forrásanyag alapján akarja megrajzolni. Ez Alföldihez képest komoly módszertani visszalépést jelent, amely semmivel nem indokolható. Egyes részletkérdésekben esetleg nélkülözhető a numizmatikai vagy régészeti forrásanyag, azonban az összkép kialakításánál semmi esetre sem. Ha V. figyelembe vette volna a régészeti forrásanyagot,⁵ láthatta volna, hogy az V. században a pannóniai római városok virágzásáról nem beszélhetünk.

2. Nem tartom kielégítőnek és megnyugtatónak a görög és latin forrásszövegek nyelvi és tárgyi értelmezését V. munkájában. Még olyan eset is előfordul, hogy V. új, nem létező alakkal gazdagítja a görög grammatikát: a *συμβαλλόντων* gen. pl.-ból *συμβαλλόντοι* nom. pl.-t következtet ki (306 l.), amelynek azonkívül még az ékezte is rossz. Egy másik helyen (169 l.) egy feliratszövegben két külön szónak vesz egy igealakot: *quem c u p e r e t p l e b s a l i e n a s u u m*. E nyelvi bizonytalanságok semmi esetre sem helyesíthetők, de még kevésbé lehet egyetérteni V.-nak az antik szövegek értelmezésében követett önkényes eljárásával. Az olvasóban sokszor szinte azt a benyomást kelti, hogy elképzelése szerint a görög és latin szavaknak tetszés szerint lehet bármely értelmet tulajdonítani, ha elméleti úgy kívánják. Egy-két példa: 59 l. *maximum flumen* V. szerint «megáradt folyó», *ripa* «meredek part». Ezek az értelmezések lehetővé teszik, hogy V. a Siscia-i csatáról grandiózus képet rajzoljon: Theodosius lovassága belevetette magát a megáradt folyóba, átúsztatott rajta s felugratott a meredek folyópartra. Hogy egy

⁴ L. Várady: Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376—476. Budapest 1969. Vö. különösen a «Summa operis» fejezetet, 375—402.

⁵ Ld. pl. Nagy T.: Buda régészeti emlékei. 63—64 fejtegetéseit Aquineum római életének megszűnéséről.

megáradt folyón nem lehet fegyverzetben átúsztatni, sem egy meredek partra a vízből felugratni, arról szemmel láthatólag nincs fogalma. Saját grandiózus elképzelése V.-t magával ragadja: ilyen teljesítményre csak hun—alán lovasság lehetett képes, tehát valóban az is volt (60 l.)! Ugyanakkor fel sem tűnik neki, hogy Pacatus szóban forgó szövege szerint a lovasok sarkantyúikkal hajtották bele lovaikat a folyóba, s arról sincs tudomása, hogy sem a hunok, sem az alánok nem használtak sarkantyút.

Ugyanez a forrás elmondja, hogy a barbár népek önként felajánlották szolgálataikat Theodosiusnak, aki azt el is fogadta, *ut et limitī manus suspecta decederet et militū auxiliator accederet* «hogy egyrészt a *limes*-nek gyanús csapat eltávozzék, másrészt a (római) katonasághoz segítő csatlakozzék». V. ezt Alföldivel szemben a gót—alán—hun *foederati*-ra szeretné vonatkoztatni, akiket feltevése szerint Servitium és Saldae között a Száva mentén, tehát nem a *limes*-en telepítettek le. Azonban a *populi barbarorum* és a *Gothus ille et Hunus et Halarus* között a szöveg még az *omnes Scythicae nationes*-t is említi, és semmi sem bizonyítja, hogy mind a három megjelölés alatt ugyanazt kell értenünk, sőt az utóbbi kifejezés ezt eléggé világosan ki is zárja. V. azonban a szolgálataikat önként felajánló *populi barbarorum*-ot mindenképpen a gót—alán—hun *foederati*-ra szeretné vonatkoztatni, de ebben zavarja a *limiti manus suspecta decederet* kifejezés, amely arra mutat, hogy a szóban forgó barbár népek a *limes*-en kívül éltek. Ezért azt állítja, hogy a *decedere* ige itt nem annyit jelent, hogy «eltávozni, elvonulni», hanem annyit, hogy «kitérni». Persze, az igének ez a jelentése csak személyekkel kapcsolatban fordul elő datívus vonzattal, ezért V. arra a további feltevése kényszerül, hogy a *limes* «határ» szó itt megszemélyesített fogalomként szerepel. Azt nem veszi figyelembe, hogy a *limiti* datívus nem a *decedere* igétől, hanem a *suspecta* «gyanús» szótól függ, s annak sincs tudatában, hogy két önmagában is bizonyíthatatlan feltevést akar egymással alátámasztani.

Az ilyen és hasonló önkényes nyelvi értelmezésekkel nem lehet egyetérteni. Sajnos, alig van olyan tárgyalt forráshely, amelynek magyarázatában V. ne ilyen önkényesen járna el. Ezek az erőszakolt forrásértelmezések szorosan összefüggnek V. munkájának alapkoncepciójával. Mivel mindenáron a 379-ben Pannoniába betelepített gót—alán—hun *foederati* történeti szerepének kivételes jelentőségét akarja bizonyítani, arra kényszerül, hogy tagadja a Római Birodalom határain kívül élő hunok és alánok, sőt más barbár népek köréből származó segédesapatok felhasználását is a rómaiak részéről. Ezért minden olyan helyet, amely külső barbárokat említ római szövetségesként, erőszakosan más-képpen akar magyarázni. Ennek során azt állítja, hogy a görög *πέραν, ὑπέρ* prepozíciós kifejezések konkrét helymegjelölő funkciójukat elvesztették, tehát pl. a *οἱ πέραν τοῦ Ἰστροῦ βάρβαροι* kifejezés nem annyit jelent, hogy «a Dunán túl lakó barbárok», hanem csak annyit, hogy «Duna vidékén lakó barbárok» (86 l.).⁶ Ez elfogadhatatlan, légből kapott állítás. De azt sem lehet elfogadni, hogy Sózomenos *οἱ παρὰ τὸν Ἰστροῦ βάρβαροι* kifejezése a pannoniai gót—alán—hun *foederati* földrajzi helyzetét határozza meg, mert V. szerint ezeket éppen nem a Duna, hanem a Száva mellett telepítették le.

Ugyancsak a prepozíció hibás értelmezése teszi számomra elfogadhatatlanná Sózomenos egyik helyének V. által javasolt felhasználását (520 l.) az alán—hun *foederati* szálláshelyének meghatározásához. Itt egy «barbár föld»-ről van szó, ahonnan Alarichos Épeirosba indul, s amelynek helyzetét a *πρὸς τῆ Δαλματία καὶ Παννονία* «Dalmatia és Pannonia mellett (v. szomszédságában)» kifejezés határozza meg. Ebből világos, hogy bármi volt is ennek a «barbár föld» elnevezésnek az eredete, területileg az mind Dalmatián, mind Pannonián kívül feküdt, következésképpen nem is lehetett a gót—hun—alán *foederati* Saldae és Servitium közé tett szállásterületével azonos, amelyet pedig V. éppen a tárgyalt Sózomenos helyre hivatkozva lokalizált az említett területre.

Nem tartom helyesnek a források felhasználásának azt a felületet és erőltetett módját sem, amely V. munkájában gyakran megfigyelhető. A gót—alán—hun *foederati* szállásterületének Saldae és Servitium közé való helyezését V. egy felirattal is alá akarja támasztani, amely szerint egy bizonyos Amantius Ioviában 20 évig volt két vezérnek és két törzsnek a püspöke. Eger nyomán V. a két vezérben Alatheust és Saphraxot, a két népből a gótokat és alánokat, Ioviában pedig a Ptujtól kb. 30 km-re DK-re a Dráva mentén fekvő ilyen nevű várost látja. Csakhogy ez éppenséggel kizárja, hogy az alán—hun *foederati* szállásterülete a Száva mentén Saldae és Servitium között lett volna, mert ebben az esetben a püspöki székhelyet légvonalban 150 km választotta volna el hitközségétől.

⁶ V. ismereteinek fogyatékoságát a görög hangsúly terén világosan mutatja az, hogy nem tudja, hogy a *βάρβαρος* szó nom. pl.-a nem másod-, hanem harmadéles (86 l., ld. 306 l. is).

Hasonló felületesség mutatkozik meg a Vegetius korának meghatározásához felhasznált forráshelyek értékelésében. V. korábbi munkájára⁷ hivatkozik, amelyben a IV. könyv *Prologus*-ának «... quantum profecerit murorum elaborata constructio, Roma documentum est...» mondatát Róma várfalainak III. Valentinianus által 440-ben elrendelt restaurálására vonatkoztatva «vitathatatlan bizonyíték»-nak tekinti amellet, hogy a V. könyv néhány évvel 440 után íródott. Nem idézi azonban a mondat folytatását, amely így hangzik: «*quae salutem civium Capitolinae arcis defensione servavit*». Nem Róma várfalainak restaurálásáról van tehát szó, hanem a *Capitolina arx* építése az a példa, amely bizonyítja a várfalak építésének hasznosságát.⁸ Most Vegetius késői datálásának további bizonyítékaként a III. könyv *Epilogus*-ának azt a részét, amely a császár kiválóságát a *sagittandi peritia*, az *equitandi scientia*, a *currendi velocitas* és az *armaturae exercitatio* terén dicsőíti, III. Valentinianusra vonatkoztatja V. azon az alapon, hogy Ioannes Antioch. szerint III. Valentinianus a Mars-mezőn lovaglás után lóról szállva éppen ijátszatra indult, amikor gyilkosai megtámadták (496 l.). Ez az érvelés azonban elfogadhatatlan, mert egyrészt Vegetius... *ad sagittandi peritiam, quam in serenitate tua Persa miratur*... kifejezése arra mutat, hogy lóról való nyilazást tartott szem előtt, III. Valentinianus viszont gyalog lövészetre indult, másrészt e dicsőítést a korszak csaknem minden trakkodójáról el lehetett mondani, mert a fegyverforgatásban jártasak voltak, s el is mondták, mert szinte közhely volt. Íme egy-két példa: Ammianus Marc. XXI. 16,7 (Constantiusról) *equitandi et iaculandi, maximeque perite dirigendi sagittas, artiumque armaturae pedestris perquam scientissimus* vagy Claudianus Fesc. de nupt. Hon. Aug. I. 1—3 *princeps corusco sidere pulchrior, Parthis sagittas tendere doctior, eques Gelonis imperiosior*,... stb.

Nehéz lenne egyetérteni az erőszakos forrásmagyarázatnak azzal a típusával is, amelyet V. munkájában Orosius egyik tudósításával kapcsolatban láthatunk. Orosius szerint Radagaisus betörése alkalmával a hun és gót segédsapatok vezérei Uldin és Sarus voltak. Uldin szereplése rendkívül kényelmetlen V. számára, mert azt bizonyítja, hogy Stilicho 405/406-ban már birodalmon kívüli hun segédsapatokat használt, nem pedig a pannoniai hun *foederati*-t. V. ezt a nehézséget a következő feltevés-sorozattal véli elháríthatónak (201 skk. l.). Orosius nem tudta, hogy ki volt a hun segédsapatok vezére (n. b. Orosius 10 évvel az esemény után írt!), viszont, mivel a gót segédsapatok vezére meg volt nevezve, a párhuzamosság stiluskényszere alatt keresett egy nevet a hun segédsapatok vezére számára is, és mivel tudta, hogy abban az időben a birodalmon kívüli hunok egy bizonyos Uldin uralma alatt állottak, ezt nevezte meg a hun segédsapatok vezéréként. Az egész feltevés-sorozatnak egyetlen eleme sem bizonyítható. Semmi sem valószínűsíthető, hogy Itáliában Uldin nevét 10 évvel az események után elfelejtették volna. Ezenkívül V. maga hangsúlyozza, hogy Orosius Uldinnak a Keletrómai Birodalommal kapcsolatos 400 és 408 évi szerepéről nem is tudott, már pedig Uldin nevét csak ezeknek az eseményeknek a kapcsán ismerhette volna meg, ha nem tudott volna egyébként is arról, hogy a Radagaisus ellen harcoló hun segédsapatoknak volt a vezére. Egyébként V.-nak azzal az állításával sem lehet egyetérteni, hogy abban az időben a Keletrómai Birodalommal kapcsolatban Uldin lett volna az egyetlen név szerint ismert hun vezér, mert Olympiodoros 412. évi követjárása révén 417-ben, Orosius munkájának írása idején már Donatos és Charatón hun királyok neve is ismeretes volt.

Nem lehet helyeselni a források felhasználásának azt a furcsa módját sem V. munkájában, hogy sokszor olyasmit tulajdonít a szövegeknek, amit azok nem tartalmaznak. Így pl. Claudianus De cons. Stil. ismert helyével (II. 184 skk.) kapcsolatban, amely elmondja, hogy a tartományokból követek érkeznek, a tartományok megszemélyesítői: *undique legati properant*... Gallus... Poeni... Pannonius etc., V. azt állítja, hogy mindenhol *colonus*-t kell kiegészítenünk (136 l.), holott a szöveg *legati*-t mond. De ennél még sokkal tovább megy V., amikor egész történeti novellát formál a pannoniai tartományok 383. évi jó termésével kapcsolatban (530 skk.). Ambrosius szerint Rómában ekkor gabonahiány volt, a pannoniai tartományokban (*Pannoniae*) viszont felesleg, amelyet eladtak. V. azt állítja, hogy a pannoniai gabonát Rómába vitték, s hogy ettől kezdve Valeria tartományt Róma *vicarius*-a alá rendelték, hogy így biztosítsák a város gabonaellátását. A forrásszöveg azonban semmi támpontot nem ad arra, hogy feltegyük a pannoniai gabona Rómába való szállítását, sem arra, hogy ez a jó termés éppen Valeriában volt (Ambrosius *Pannoniae*-t mond), sem hogy emiatt Valeriát Róma *vicarius*-a alá rendelték volna.

⁷ Várady L.: Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. Budapest 1961. 281 sk.

⁸ Mint erre egyébként S. Mazzarino: L'impero romano. Roma 1956. 542 már régen rámutatott.

3. Mivel a legfontosabb forrásoknak V. által adott történeti értékelését, sőt sok esetben nyelvi értelmezését sem tartom helyesnek; magától értetődően nem látom elfogadhatónak történeti koncepcióját sem. Elfogadhatatlan már az a feltevés is, hogy a hunok egy része már a II. században Európában élt volna.⁹ Nem látom bizonyítottnak, hogy a 379-ben Pannoniába betelepített gót-alán—hun csoport olyan jelentős történeti szerepet játszott volna, mint azt V. felteszi, sem azt, hogy ebben az időben a rómaiak más, határon kívüli területről származó barbár (hun, alán stb.) segédesapatokat ne használtak volna. Megalapozatlannak tartom a gót-alán—hun csoport szállásterületének Saldae és Servitium közé való helyezését is. Még kevésbé meggyőzők azok a feltevés-sorozatok, amelyek segítségével V. a gót-alán—hun *foederati* későbbi, IV. század végi és V. század eleji történetét akarta rekonstruálni. Bizonyítatlan s egyben valószínűtlen elméletnek látom Valeria státusára vonatkozó feltevését, s részletes indokolás és bizonyító anyag híján komolyatlannak tűnik V.-nak a pannoniai városok 546-ig tartó virágzására vonatkozó állítása is.

4. Nem tartom teljesen korrektnek a tudományos irodalom felhasználását sem V. munkájában. Előszóval vitatkozik ugyanis a korábbi tudományos irodalommal, s kedvezőtlen színben állítja be a korábbi elgondolásokat, különösen Álföldi koncepcióját, ugyanakkor viszont sokszor elhallgatja, hogy újnak feltüntetett feltevései már régen felmerültek a tudományos irodalomban, sőt idézett munkákban kifejtett nézeteket is önmagának tulajdonít, s úgy állítja be, mintha az illető kutatók más véleményt képviseltek volna. Így pl. az Amantius-felirattal kapcsolatban azt írja (168 sk.), hogy Egger magyarázatát a maga részéről azzal egészítheti ki, hogy a két vezér a gót Alatheus és az alán Saphrax, a két nép pedig a keleti gót és az alán—hun csoport volt. Azonban pontosan ez Eggernek részletesen kifejtett és indokolt véleménye.¹⁰ Súlyosabb megítélés alá esik, hogy könnyvének alapkonceptiójával, a pannoniai gót-alán—hun *foederati*-ra vonatkozó elméletével kapcsolatban V. teljesen elhallgatja, hogy az Váczy Pétertől származik, aki Álföldivel szemben világosan kiemelte a Pannoniába betelepített gót-alán—hun csoport jelentőségét, Pacatus panegyricusának adatait már erre vonatkoztatta, s nyomon kísérte Gratianustól és II. Valentinianustól kezdve történeti szereplésüket egészen 401-ig.¹¹ Azt is elhallgatja V., hogy koncepciójának további lényeges elemei már Szász Béla munkájában megtalálhatók, aki Váczynek a pannoniai gót-alán—hun csoportra vonatkozó elméletét megkísérelte több vonatkozásban továbbfejleszteni, s a Ptolemaioszt említett *Xoῖροι*-ra vonatkozólag kidolgozta azt a történeti koncepciót, amelyet Várady is követ munkájában egészen a hun lovasság feltett szerepéig a Siscia-i csatában.¹² V.-nak ezzel az eljárásával nemcsak tudomány-etikai szempontból nem értek egyet, hanem azért sem tartom helyesnek, mert ezzel joggal magára vonhatja a plágium vádját a nemzetközi tudományos irodalomban.

5. Végül, de nem utolsósorban nem tudok egyetérteni V.-nak a Bevezetésben (14) és az Epilogusban (372) megnyilvánuló történetiszemléletével, amely a «kultúrkör»- és «magas kultúra»-elmélet fogalmakörével keretezi be lényegében forráskritikai és eseménytörténeti mozaikokból álló munkáját, ahelyett, hogy a termelőerők és termelőviszonyok elemzésével kísérelné meg megvilágítani a Római Birodalom felbomlásának folyamatát.

6. A mondottakból bizonyára világosan kiderül, hogy V. munkájának csak mint vitaanyagának a kiadását tartottam és tartom helyesnek. Ebben a tudományos véleménynyilvánítás szabadságán kívül az a tapasztalat is vezet, amelyet legutóbb A. Debrunner, a nagy tudós fogalmazott meg klasszikus tömörséggel: «... der Fortschritt der Wissenschaft sehr oft aus dem Wettspiel zwischen kühner Phantasie und schärfster Kritik hervorgeht».¹³ Nos, V. munkája bővelkedik a merészebbnél merészebb fantáziatermékekben, most már csak az éles kritikának kell következnie.

⁹ Ptolemaios *Xoῖροι* adata kartográfiai tévedés következtében került Európába, ld. J. Harmatta: Les Huns et le changement et conflit à la frontière danubienne au IVE s. ap. J. C. s. a.

¹⁰ R. Egger: JÖAI BB 21/22 (1922—1924) 335 sk., 339 sk. Mellékesen jegyzem meg, hogy Amantius székhelyével, Ioviával kapcsolatban gondolhatunk Iovia—Felsőhetény-pusztára is.

¹¹ Váczy P.: A hunok Európában. Attila és hunjai. Budapest 1940. 72 skk., 80, 292. Megjegyzem, hogy Váczy félreérti Pacatus Paneg. 32, 4 *notari infrequens verebatur* mondatát, amikor így fordítja: «Féltek attól, hogy csekélynek tartják számukat» (id. m. 73).

¹² Szász B.: A hunok története. Budapest 1943. 40, 106, 117, 121.

¹³ A. Debrunner: Kratylos 3 (1958) 29.